

Палазова Т.М.

Елітарна демократія

Політична еліта – група людей, корпорацій, політичних партій, будь-яких інших видів громадських організацій, котрі організують уряд і всі прояви політичної влади. Елітизм завжди був альтернативою демократії, адже суперечності між ними очевидні: елітизм виходить із нерівності людей, а класична теорія демократії проголошує їх рівність; елітизм визнає реальним суб'єктом політичної влади еліту, а демократія – народ.

Ключові слова: демократія, пряма демократія, представницька демократія, суверенітет, теорії еліт.

Политическая элита – группа людей, корпораций, политических партий, других видов общественных организаций, которые организуют правительство и все проявления политической власти.

Элитизм всегда был альтернативой демократии. Ведь противоречия между ними очевидны: элитизм исходит из неравенства

людей, а классическая теория демократии провозглашает их равенство; элитизм признает реальным субъектом политической власти элиту, а демократия – народ.

Ключевые слова: демократия, прямая демократия, представительная демократия, суверенитет, теории элит.

A political élite is a group of people, corporations, political parties, other kind of civil society organization who manage and organize government and the manifestations of political power.

Elitism has always been an alternative to democracy. Contradictions between elitism and democracy are clear: elitism comes from inequality of people, and the classical theory of democracy proclaims equality; elitism recognizes the real subject of the political power elite and democracy – the people.

Key words: democracy, direct democracy, representative democracy, sovereignty, theory of elites.

УДК 32(477)

Палазова Т.М.,
кандидат політичних наук,
викладач кафедри
політичних наук і права
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»

Демократія – найбільш цивілізований і розвинутий політичний режим. Більшість населення сучасних країн світу глибоко сприйняла та свідомо підтримала демократичні цінності та ідеали. Для того, щоб демократичні форми політичного життя розвивались, потрібні соціальні, економічні та культурні основи. Без них політичний процес проходить у недемократичних формах. До таких основ належать:

– високий рівень економічного розвитку країни, багатогранність форм власності, наявність розвинутого ринку, конкуренції товаровиробників. По суті, сама демократія нагадує політичний ринок з його конкуренцією ідей, програм, позицій;

– високий ступінь розвитку політичної культури. Культура суспільства в цілому і особливо в галузі політичного життя є могутнім каталізатором демократичних процесів.

Теорія елітарної демократії виникла у 70–80-х роках ХХ ст. на основі поєднання елементів теорії еліт і теорії плюралістичної демократії (С. Келлер, О. Штаммер, Д. Рісмен).

Рання теорія еліт («еліта» – краще, добірне, обране) розроблялася В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельсом (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Її основне положення передбачає, що у влади перебувають два класи: панівні (еліта) і підвладні (народ, трудящі).

Розглядаючи еліту щодо сфери політики, вчені оперують двома близькими, але не ідентичними термінами: «політична еліта» і «владна еліта». Найбільш містким є поняття «владна еліта»: *це всі групи, які можуть і реально здійснюють вплив на владу.*

Владна еліта складається з таких елементів:

– *економічна еліта* – група людей, яка контролює головні економічні ресурси суспільства: великі

власники, можновладці та провідні менеджери фінансово-промислових корпорацій тощо. Вони виступають найбільш відчутною групою тиску на владу, використовуючи для цього як безпосередні контакти з політиками, так і підконтрольні собі ЗМІ та гроші, направлені на фінансування партій і виборчих компаній;

– *військова еліта* – генералітет і вище офіцерство. Вплив на владу визначається концентрацією в їх руках значної кількості засобів знищення та людей, готових за першим наказом їх використати, а також ступенем милітаризму самого суспільства;

– *бюрократична еліта* – чиновники державного апарату; їх роль і вплив обумовлюється участю в процесі підготовки та реалізації важливих політичних рішень;

– *ідеологічна еліта* – видатні діячі культури, науки, представники мас-медіа, що формують ідеологію суспільства та свідомість мас;

– *власне політична еліта*, яка включає в себе керівників держави, членів уряду, депутатів законодавчого органу, тобто тих, хто безпосередньо приймає політичні рішення на державному рівні. У більш широких трактуваннях до неї відносять і політичні фігури середньої ланки, значущі для регіональної політики.

Виходячи з трактування політичної еліти як одного з елементів владної еліти, їй можна дати таке визначення: *це певна група суспільства, яка концентрує у своїх руках державну владу та відповідає за вироблення стратегії розвитку всієї системи.*

Не маючи нічого спільного з демократичними теоріями, рання теорія еліт відкидала спроможність мас до управління. Винятком є припущення Г. Моска про відновлення еліти за допомогою найдібніших до управління представників активних

нижчих верств суспільства. Але це аж ніяк не свідчить про демократичну позицію теорії раннього елітаризму. Її ідеологи були переконані в тому, що панівний клас концентрує управління політичним життям країни у своїх руках, а втручання неосвіченого народу в політику може лише дестабілізувати або зруйнувати сформовані громадсько-політичні структури.

Демократія за своєю суттю є найскладнішою формою управління державою, оскільки вона вимагає тонкого балансу між протилежними умовами. Демократія намагається задовольнити волю більшості, не жертвуючи меншістю; сприяти рівності, не ігноруючи відмінності; звільнити місце для громадянського суспільства, але не знецінити роль держави; зберегти права особистості, але не нехтувати загальним інтересом. Вона закладає тонкий виборчий механізм, беручи на себе відповідальність, щоб не послабити демократичний ентузіазм або його життєздатність; вона спостерігає за тим, щоб приватні та громадські інтереси взаємодіяли без напруги, розривів або корупції.

У результаті тонкості своїх процедур і законного прогресу окремих прав демократія стає все більш складною для пересічного громадянина з кожним днем. Важко бути демократом. Це вимагає високого ступеня раціональності в світі, де домінують ірраціональний вплив велень, пропаганди, спортивного та телевізійного зображення; у світі, захопленому страхом перед безробіттям, хворобами та близькістю смерті; у суспільстві, де індивідуалістичний гедонізм, культ видовища, масові ефекти та різні прояви активістської культури стають все більш вираженими.

Все це робить демократію політичною розкішшю, великою напругою, що породжує страх і нудьгу в звичайних громадянах. Через свою вимогливість вона може стати своїм власним ворогом і поступитися спокусі однієї крайності або іншої: авторитаризму чи байдужості. У першому випадку громадяни будуть прагнути до сильного уряду, який звільнить їх від тягаря відповідальності; у другому випадку демократія стає млявою звичкою, рутинною, яка розмивається в розумінні та байдужості [8, с. 67].

Демократія веде до олігархії. Рядові члени організацій, не здатні до управління, висувають керівників, котрі «антидемократизуються», перетворюються на «партійну еліту». Тобто на певному етапі демократія перетворюється на олігархію.

Відповідно до теорії еліт кожне суспільство не схоже на інше внаслідок розбіжностей у природі своїх еліт. Воно обумовлено, крім інших чинників, нерівномірним поділом престижу, влади або почестей, пов'язаних із політичним суперництвом. Визнавалися два види прийомів і засобів правління більшостю з боку еліти – сила і хитрість. Еліту, яка віддає перевагу насильству, Парето називав елі-

тою левів, а еліту, що тяжіє до хитрості, – елітою лис.

Ціннісні уявлення про еліти лежать в основі концепцій елітарного плюралізму (інакше – елітарної демократії). Теорії елітаризму та плюралістичної демократії, які раніше вважалися антиподами, знаходять у ній тісні точки зіткнення.

Теорія елітарного плюралізму (або елітарної демократії) заперечує розуміння демократії як правління народу й обґрунтовує демократичне правління еліт. Вона стверджує, що існує чимало еліт і жодна з них не домінує в усіх сферах життя. Між елітами, що мають різноманітні політичні цілі, але й загальну згоду щодо «правил гри», точиться конкуренція. Численність протидіючих еліт створює в суспільстві певний «баланс сил, який забезпечує демократичне вирішення питань влади».

Наприклад, С. Келлер стверджує, що в західному суспільстві лідерство належить не одній еліті, «а скоріше, комплексній системі спеціалізованих еліт». Довільно розширюється коло еліт: до них відносять будь-яке більш-менш оформлене об'єднання людей. Вважається, що маси можуть суттєво впливати на еліти через вибори, «групи тиску», вимагати їхньої звітності. У цьому аспекті теорія елітарного плюралізму практично змикається з теорією плюралістичної демократії. Місце соціальних груп як учасників (суб'єктів) політичного процесу прийняття владних рішень посіли еліти груп (плюралізм еліт). Саме їхня численність і конкуренція, їхній консенсус щодо основних цінностей і «правил гри» гарантують стабільність, високу цінність функціональності й ефективності демократичної системи.

Таким чином, теорія елітарної демократії виходить із розуміння демократії як вільного суперництва претендентів за голоси виборців, як форми правління еліт, більш-менш підконтрольних народу, особливо під час виборів. Суть концепції елітарної демократії полягає в ідеї плюралізму еліт, «що виростають» на основі взаємодії суспільних груп. Ця ідея протиставляється ідеї влади в руках однієї еліти.

Цікавою в цьому сенсі є теорія англійського філософа Е. Берка, у якій він говорить про те, що система влади на основі виборів повинна бути представницькою. Берк намагався об'єднати представницький уряд з автономією політичного класу. Його твердження полягає в тому, що обрані представники існують не для того, щоб робити те, що виборці хочуть, щоб вони робили. Вони існують для того, щоб забезпечити знання і здоровий глузд, а також щоб віддзеркалювати будь-які популярні переваги. Тобто робота представницької політичної системи не давати людям те, чого вони хочуть, а приймати рішення, засновані на розумному балансі між тим, що є популярним, морально бажаним, і тим, що буде працювати на практиці.

Суттєвим моментом є те, що демократія, як правило, досить складна система, яка прагне вибити собі набір противаг між різними наборами принципів [10, с. 20].

Поняття «еліта», запозичене із західної наукової літератури, на сьогодні міцно увійшло до вітчизняної науки, а також отримало широке поширення в засобах масової інформації.

Існування політичної еліти обумовлене такими факторами:

1) психологічною та соціальною нерівністю людей;

2) законом розподілу праці, який вимагає професійного заняття управлінською працею;

3) високою суспільною значимістю управлінської праці та її відповідним стимулюванням;

4) можливостями використання управлінської діяльності для отримання соціальних пільг;

5) неможливістю здійснення загального контролю за політичними керівниками;

6) політичною пасивністю широких мас населення, головні інтереси яких лежать поза політикою.

Теорія демократії та теорія еліт є двома різними способами теоретичного пояснення однієї політичної реальності, які не тільки не виключають, а навпаки, взаємно передбачають одна одну.

«Демократія не може бути безпосередньою владою народу в прямому значенні цього слова. Вона є своєрідним суспільно-політичним ідеалом, наближеність до якого визначається ступенем участі народу в здійсненні влади, яка відбувається у різних формах безпосередньої та представницької демократії» [1, с. 65]. Вже саме визнання необхідності представницької демократії означає неминучість елітарного правління. Завдання, отже, полягає не у витісненні демократією елітизму, а в їх ефективному поєднанні.

Концепції демократичного елітизму не тільки є спробами теоретичного поєднання демократії та елітизму, а й містять цінні рекомендації щодо практичного вирішення цієї проблеми. У відповідних працях Й. Шумпетера, Р. Даля, К. Манхейма, Дж. Сарторі, Т. Дая, Х. Зіглера виокремлено й обґрунтовано найважливіші характеристики еліт і умови функціонування політичної системи, необхідні для ефективного поєднання демократії та елітизму. По-перше, це плюралізм політичних еліт, який впливає з політичного плюралізму та поділу влади як одних із найважливіших принципів демократії. По-друге, це конкурентність еліт, що дає масам можливість вибору бажаних керівників, без якого також немає демократії. По-третє, це якісний склад самої політичної еліти, її відкритість для поповнення найбільш здатними до управління вихідцями з усіх верств суспільства. По-четверте, це відповідальність еліт перед масами, наявність в останніх ефективних засобів контролю за діяльністю еліт.

Одним із різновидів моделі змагального елітаризму є *теорія плебісцитарної демократії* М. Вебера. Згідно з логікою веберських міркувань, представництво в парламенті індивідуальних незалежних депутатів у процесі розвитку ліберальної демократії поступово витісняється представництвом політичних партій. Останні, у свою чергу, виробляють єдиний напрямок і встановлюють сувору дисципліну, перетворюючись на бюрократичні організації. Влада в партіях залишається в тих, хто систематично працює в партійному апараті, і, кінець-кінцем, концентрується у професійних політиків. При цьому партійна машина встановлює механізм контролю над своїми прихильниками, включаючи сюди і членів парламенту. У результаті складається система, коли партії домінують у парламенті, а лідери домінують у партіях. «Ця обставина, – зазначав М. Вебер, – має особливе значення для відбору вождів партії. Вождем стає лише той, зокрема й через голову парламенту, кому підпорядковується машина. Іншими словами, створення таких машин означає панування плебісцитарної демократії» [2, с. 218].

Альтернативою концепції елітарної демократії є *теорія партіципаційної демократії*. Під партіципацією в західній політології розуміють усі види участі громадян (добровільної та вимушеної) у політичному житті з метою впливу і тиску на прийняття рішень владою. Автори концепції зазначають необхідність участі більшості народу не тільки у виборчих кампаніях, референдумах, але і в інших видах політичного процесу, включаючи формування владних груп і висування політичних лідерів. Німецькі політологи Б. Гуггенбергер і Д. Нолен розглядають теорію партіципаційної демократії як один із варіантів критичної теорії демократії, у центрі якої – аналіз політичної дійсності з позиції ідеалу індивідуального самовизначення й орієнтації на автономію особистості [3, с. 423].

З концепцією поліархічної демократії тісно межує *модель спільнотної демократії*, тобто модель демократичного розвитку в ряді держав, що мають багатоскладовий характер громадської структури, де суспільство розділене на безліч сегментів. Ця модель суспільства відрізняється двома головними особливостями: вертикальною сегментацією населення на різні мовні, етнічні, расові або ідеологічні спільності; інституціоналізацією процесу взаємодії, яка здійснюється на рівні еліт спільнот.

Теоретична модель спільнотної демократії була розроблена американським дослідником голландського походження А. Лейпхартом. На основі емпіричних досліджень в межах порівняльної політології досвіду політичного розвитку низки держав (Австрії, Бельгії, Канади, Нідерландів і Швейцарії) А. Лейпхарт поставив під сумнів типологію політичних систем Г. Алмонда, пов'язану головним чином

із гомогенними або гетерогенними культурами. Якщо для англо-американських систем характерна однорідність, то європейські континентальні системи відрізняються роздробленістю політичної культури. Останнє може стати чинником політичної нестабільності в суспільстві [1, с. 284].

У калейдоскопі політичних теорій демократії існує ще й *економічна теорія демократії*. Вона заснована на постаті людини всебічно інформованої, здібної діяти раціонально та добиватися для себе максимальної вигоди. Економічна демократія – царина ринкових відносин, до якої зводяться політико-владні відносини. Ліберально мислячі теоретики та політики пов'язують разом демократію та ринок. Американський президент Білл Клінтон назвав сучасну західну демократію ринковою.

Таким чином, аналіз сучасних теоретичних концепцій демократії показує різноманітність підходів до її визначення. Кожний напрям має концептуально-нормативний характер, тобто характеризує той чи той вид демократії в ідеалі. Водночас теоретичний розгляд спирається на реальний досвід – емпіричний підхід [4, с. 218].

За всіх можливих відхилень від провідної тенденції серед громадськості дедалі більше утверджується розуміння універсальності принципів і цінностей ліберальної демократії, усвідомлення того, що демократія – це не тільки традиційний набір принципів парламентаризму, багатопартійності і плюралізму, це насамперед реальне народовладдя. Останнє народжується тільки тоді, коли демократія виростає знизу, а не нав'язується згори, коли за кожним депутатом з імперативним мандатом стоїть реально об'єднана спільними інтересами група людей – самоврядний трудовий колектив, комітет самоврядування мікрорайону, об'єднання споживачів, профспілки та ін. А все це вимагає відповідної політичної, зокрема і громадянської, культури, формування справжнього громадянського суспільства та багатьох інших умов і передбачає докладання чималих зусиль з боку політичних сил національного відродження.

Стосовно України, то тут, як і в інших посттоталітарних, посткомуністичних державах, процес

утвердження принципів ліберальної демократії – з урахуванням національних традицій – тривалий і непростий. Ліберальна демократія неможлива без формування відповідної політичної еліти, забезпечення її взаємодії з інститутами цієї демократії.

Невідповідність інституційних і процесуальних сфер культурі суспільства або найпопулярнішим у ньому політичним цінностям обумовлюють як періодичні кризи в розвинених демократіях, так і непослідовність і суперечливість демократизації в перехідних суспільствах. Аналогічно і багато з наявних моделей демократії роблять акцент або на деяких із вищевказаних аспектів демократії, або на певних цінностях (наприклад, цінність політичної конкуренції Й. Шумпетера).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бебик В. Політологія: наука і навчальна дисципліна : [підручник] / В. Бебик. – К. : Каравела, 2009. – 496 с.
2. Білоус А. Політико-правові системи: світ і Україна / А. Білоус. – К., 2009. – 326 с.
3. Брегета А. Основи політології : [навч. посібн.] / А. Брегета. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2000. – 411 с.
4. Вегеш М. Світ політології : [навч.-метод. посібник] / М. Вегеш, Ю. Останець. – Ужгород : Говерла, 2010. – 471 с.
5. Гелей С. Політико-правові системи світу : [навч. посібн.] / С. Гелей, С. Рутар. – К. : Знання, 2009. – 668 с.
6. Кухта Б. Політичні еліти та політичне лідерство / Б. Кухта, Н. Теплоухова. – Львів : Кальварія, 1995. – 357 с.
7. Маззух В. Демократія: Делікатний баланс і універсальність. Демократія: її принципи та досягнення / В. Маззух. – Женева, 1998. – 69 с.
8. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін : [навч. посібн.] / [О. Філонов, В. Субботін, В. Пашутін, І. Тодоров]. – К. : Знання, 2006. – 215 с.
9. Філіпп Г. Демократія і демократизація / Г. Філіпп. – Лондон, 2011. – 50 с.
10. Юрій М. Основи політології : [навч. посібник] / М. Юрій. – К. : Кондор, 2010. – 336 с.